

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ЛIII/1

*ПОСВЕЂЕНО СЕЂАЊУ НА АКАДЕМИКА
АЛЕКСАНДРА МЛАДЕНОВИЋА*

НОВИ САД
2010

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Младеновић, Александар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Младеновић, Александар (прир.). *Сава Мркаљ. Сало дебелога јера либо азбукопротрес*. Нови Сад: Матица српска, 2010.
- Николић, Берислав (прир.). *Вук Стефановић Караџић. О језику и књижевности. I*. Београд: Просвета, 1968 (Сабрана дела Вука Караџића, XII).
- Николиш, Гојко. *Сава Мркаљ. Повијест о једном страдалику*. Загреб: Просвјета, 1980.
- Опачић-Лекић, Вукосава. *Сава Мркаљ. Живој и дјело*. Нови Сад: Матица српска, 1978.
- Ружић, Жарко (прир.). *Сава Мркаљ. Песме и списи*. Топуско: Сава Мркаљ, 1994.
- Селимовић, Меша. *За и против Вука*. Нови Сад: Матица српска, 1967.

*

- Лок, Džon. *Ogled o ljudskom razumu*. I—II. Beograd: Kultura, 1962 (Tom II, Knjiga III, Glava I—II = „O rečima, ili jeziku uopšte”: 437—440; „O značenju reči”: 440—445).
- МОГУШ, Milan, Josip VONČINA. „Salo debeloga jera либо azbukoprotres” Save Mrkalja. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1983 (Djela JAZU, Razred za filologiju, 58).
- ОКУКА, Miloš. *Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyrillica. Mit einem Nachdruck des Salo debeloga jera либо Azbukoprotres*. München: Verlag Otto Sagner, 1975 (Slavistische Beiträge, 91).
- ОКУКА, Miloš. *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta, 2008.

Милорад Радовановић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Нови Сад
milard@eunet.rs

UDC 811.162.3*233

Radoslav Večerka a kolektiv [Adolf Erhart, Eva Havlová, Ilona Janyšková, Helena Karlíková]. *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2006, 356 стр.*

Иако издата у Прагу, ова књига је у целости „чедо” брњанског круга, који већ више од пола века представља жариште етимолошких истраживања у чешкој лингвистици — и једно од неколико проминентних у словенском свету уопште. Како стоји већ у предговору, њену предисторију чини дело још краћег наслова *Uvod do etymologie*, које су четврт века раније објавила двојица аутора, слависта Вечерка и индоевропеиста Ерхарт, као компендијум намењен првенствено студентима филолошких факултета, али и заинтересованим лаицима. Идеја је била да се читаоцима омогући да, захваљујући знањима из те књиге, са већом лакоћом и разумевањем користе етимолошке речнике као и стручну етимолошку

* Овај текст је резултат рада на пројекту бр. 148004 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” који у целини финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

литературу уопште, а и да буду ефикасно „наоружани” у борби против ненаучне параetimологије.¹

Временом се, по истеку 20. века, појавила потреба за етимолошким приручником новог типа, који не би био само уџбенички конципиран увод у етимолошке студије, већ и дело са занимљиво формулисаним поукима о путевима проучавања порекла речи, те је ауторски тандем почео да размишља у том правцу. Након изненадне смрти проф. Ерхарта (2002. године), у већ осмишљени али још незапочети пројекат проф. Вечерка укључује три ауторке ангажоване на изради старословенског етимолошког речника (при брњанском етимолошком одсеку Института за чешки језик Чешке академије наука), што се показало као одлично решење. Резултат је дело у основи исте структуре, које је у знатној мери сачувало првобитне, одлично систематизоване и добрим примерима илустроване описе језичких појава релевантних за етимолошка истраживања. Према прилици оно је адекватно допуњено новим подацима, у појединим поглављима проширено увидима у неке нове области, а истовремено ослобођено баласта некадашњег етимолошког индекса, који је заправо готово трећину првог издања² (доносиће један инвентар словенских речи, као извод из, рецимо, речника Покорног).

Иза скромног наслова „Ка изворима речи. Увођење у етимологију” крије се много више од пуког увода у ову лингвистичку дисциплину. Књига је писана за чешког читаоца, и то најширег профила. Намене је како филолозима различитог ступња образовања, тако и образованим лаицима са интересовањем за језик уопште и са познавањем неких европских језика. Стога је базирана на примерима из чешког језика, који се, како приличи струци, пореде са најближим сродним — словенским — језицима (што лаику није увек блиско као што то јесте стручњаку, макар он био „само” студент славистике), а затим се повремено, сасвим популарно, повлаче паралеле са сродним речима или облицима из лаицима познатијих језика, нпр. енглеског или француског.

Монографија представља праву малу енциклопедију етимолошких истраживања, пошто садржи прецизна и методолошки савршено избалансирана читава поглавља посвећена областима науке о језику које представљају неопходне алатке за етимолошка проучавања: фонетици, морфологији, творби речи, морфолошким променама, семантичким променама, и тек на крају и конкретним методама истраживања порекла речи, а затим и исцрпним библиографским списковима.

Након Предговора (стр. 5—6) у коме су наведене (горепоменуте) околности настанка овог дела, стоји Увод (7—15, § 1—1.15) у коме је, *in medias res*, предочена тема и смисао етимологије, тако што је на неколико узорних примера, у поступном излагању приказана основна типологија етимолошке проблематике.³ Следи поглавље под насловом Развој

¹ „... aplikovat účinné protilátky proti nákaze vědecky nepřijatelnou paraetymologií” „да примене ефикасна антитела против заразе научно неприхватљиве параetimологије” (Предговор, стр. 5).

² У приказу који следи узгред ћемо се освртати на разлике између два издања.

³ Нпр. чеш. *ruka* као најједноставнији тип општесловенске и прасловенске тј. балто-словенске речи, или чеш. *kalgote* „килите” као пример позајмљенице која се може тумачити до различитих дубина.

ЕТИМОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА (16—44, § 2—2.36) са сегментима „Антички корени европске етимологије. Њен развој током средњег века до раног новог века”, „Ренесансни хуманистички почеци чешких етимолошких истраживања”, „Настанак упоредноисторијског метода и модерне европске етимологије”, „Модерна чешка етимологија”,⁴ „Етимологија и ономастика”.⁵ Након овог историјског прегледа следи поглавље РАЗВОЈ ЈЕЗИКА (45—89, § 3—3.3.1) са сегментима „Реконструкција праисторијског стања”, „Упоредно-историјски метод”, „Реконструкција прасловенског гласовног система”, „Реконструкција индоевропског гласовног система”. Четврто поглавље ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ (94—107, § 4—4.3.2) садржи инвентар типова гласовних промена класификованих у три основне скупине: синтагматске гласовне промене (§ 4.1—4.1.24), парадигматске гласовне промене (§ 4.2—4.2.7) и спорадичне гласовне промене (§ 4.3—4.3.2). Следи поглавље СТРУКТУРА МОРФОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА (108—121, § 5—5.5.3) у коме су описане и табеларно приказане промене у морфолошкој структури речи, описана структура корена, појам индоевропског аблаута, редупликације, аблаута у словенским језицима. Шесто поглавље ТВОРБА РЕЧИ (122—147, § 6—6.5.2) подељено је на целине под насловима „Именска деривација”, „Глаголска деривација”, „Композиција”, „Инверзни творбени поступци”, „Редеривација”. Седмо поглавље МОРФОЛОШКЕ ПРОМЕНЕ (148—162, § 7.4.4) садржи четири пододељка: „Фузија”, „Морфолошка аналогија”, „Народна етимологија”, „Контаминација”. Осмо поглавље СЕМАНТИЧКЕ ПРОМЕНЕ (163—185, § 8—8.3) има три дела: „Сужавање и ширење значења. Преношење значења. Енантисемија”, „Табу, еуфемизми”, „Експресивност”. Најраслојеније и најобимније је девето поглавље КОНКРЕТНИ ПОСТУПЦИ ПРИ ИСТРАЖИВАЊУ ПОРЕКЛА РЕЧИ (186—232, § 9—9.9) које обухвата разнолике сегменте: „Чешка ситуација”, „Врсте подударности речи” (§ 9.2—9.28), „Прасловенско стање”, „Индоевропско стање”, „Проблематичне етимологије”, „Етимолошко тумачење личних имена”, „Етимологија и археологија”, „Етимологија и етнолингвистика”, „Етимологија и лингвистичка географија”. Последње, десето поглавље ЕТИМОЛОШКИ РЕЧНИЦИ И РАДОВИ У ВЕЗИ СА ЊИМА (233—254, § 10.1—10.5.5) подељено је на сегменте „Теоријски принципи”, „Преглед етимолошких речника”, „Етимолошка периодика, зборници и монографије”, „Типолошка класификација етимолошких речника”, „Карактеристике чешких етимолошких речника”. Посебну драгоценост ове монографије чини њен додатак посвећен прегледу и попису основне етимолошке литературе (255—274). И он је тематски подељен на чак 13 целина, од којих би се неке можда и могле сажети, али имајући у виду и дидактичку намену, сасвим је оправдано што су раздвојене теме као: 1) „Радови о развоју, теорији и принципима етимолошких истраживања”, 2) „Радови о општој проблематици развоја језика, о упоредноисторијској методи и о елементарној сродности”, 3) „Основни упоредно-историјски компендијуми и монографије на тему индоевропске лингвистике”, 4) „Радови о гранању индоевропске језичке заједнице и о месту прасловен-

⁴ У овом сегменту у односу на прво издање, § 2.33. је нешто измењен и допуњен подацима о савременом стању чешке етимолошке продукције.

⁵ Три параграфа обједињена овим поднасловом није било у првом издању.

ског језика у њој”, 5) „Радови о прасловенском језику и о упоредној словенској лингвистици”, 6) „Радови о развоју фонолошког система, граматичке структуре и лексичког фонда чешког језика”, 7) „Радови из теоријске и упоредно-историјске лексикологије и семантике”, 8) „Радови о лексичким позајмљеницама (у словенске језике и из словенских језика)”, 9) „Радови из области лингвистичке палеонтологије и историје”, 10) „Радови из области етнолингвистике”, 11) „Радови из области лингвистичке географије”, 12) „Радови из области ономастике: чешки ономастички речници и пописи имена”, 13) „Радови о етимолошким речницима”.⁶

Књига је на крају снабдевена одличним и драгоценим РЕГИСТРИМА (стр. 277—347): ауторским (са око 800 имена, међу којима се виšekратно помињу претежно чешка, понекад и нека руска), затим следи регистар речи (по језицима) и најзад предметни регистар (са близу 900 појмова — што омогућава и енциклопедијско читање). О напред помињаној ширини захвата сведочи и велики број наведених језика,⁷ мада су, наравно, неки заступљени само са по једном речи (нпр. албански, холандски, португалски, осетски) или неколико јединица (нпр. румунски, фински, хетитски итд.), а неки много исцрпније (осим домаћег, чешког, најдужи је инвентар прасловенских речи, затим и оних из осталих словенских језика,⁸ као и из литавског, грчког, латинског итд.).

Пошто је дело профилисано тако да задовољи и ширу публику, аутори су овај приручник свесно лишили стандардног научног апарата (реферисања на литературу, напомена у фуснотама које би садржавале нека појашњења, поређења, дигресије и сл.). Поред низа предности у домену читљивости и питкости текста, то је нужно произвело и извесне недостатке. У изношењу неких конкретних етимолошких решења не наводе се извори из којих су она преузета, што је за лаика комфортно, али стручнијем читаоцу који има неко предзнање, то може засметати уколико наиђе на тумачење друкчије од стандардног које му је познато.⁹

⁶ Од наслова са српском тематиком регистровани су практично сви који су постојали пре 2006. године: међу етимолошким речницима ту је *Етимолошки речник српског језика*, Београд 2003 нн. (мада се не помиње *Огледна свеска* овог речника, Београд 1998), од семантичких наслова ту је монографија Ј. Влајић-Поповић *Историјска семантика глагола ударања у српском језику*, Београд 2002, а у области етнолингвистике описују се београдски часопис *Кодови словенских култура* и монографија Б. Сикимић *Етимологија и мале фолклорне форме*, Београд 1996.

⁷ У првом издању постојао је само регистар чешких речи.

⁸ Врло практично и мудро, међу њима се уместо српско-хрватског језика нашла категорија „Српскохрватски језички комплекс”, у оквиру које се речи нижу тако што иза понеке стоји ближе одређење „срп.” или „хрв.”. Међутим, ова дистинкција не одражава увек стварно стање, јер те ознаке не стоје иза појединих регионалних или дијалекатских облика (чакавских или кајкавских) већ, по правилу, иза речи које се одликују различитим рефлексима јата — при чему су екавски облици маркирани као српски, а (и)јекавски као хрватски! Нажалост, то се данас често дешава међу страним издањима, пошто њихови аутори нису довољно упознати са детаљима наше дијалектологије (уп. и случај регистра за Безлајева сабрана дела, у нашем приказу: *Zbrani jezikoslovni spisi I—II*, ur. M. Furlan, *Јужнословенски филолоџ* 63, Београд 2007, 267—276, нарочито 273—275).

⁹ Нпр. када се каже да је Махеково извођење пољ. *kobieta* ‘жена’ од ствнем. *ga-betta* ‘суложница, конкубина’ веома вероватно јер га осим фонетских и семасиолошких аргумената подржава и географија те речи (стр. 230—231), не може се установити где је то Махек

Принцип ограничавања на пуко помињање лингвиста који заступају неку теорију или становиште о појединим темама повлачи за собом немогућност да се, у случају потребе, утврди конкретни извор неког податка уколико је дотични аутор у литератури на крају књиге заступљен са више него једним насловом¹⁰ (што се не дешава превише ретко).¹¹

Редак пример неконзистентности и неконцизности излагања представља параграф 9.2.18. који је не само преобиман (након проширења, протеже се на готово четири странице), већ и тематски незаокружен. Почиње са диференцијацијом тј. хронолошком стратификацијом позајмљеница, а затим прелази у неколико прича о удвојеним етимолошким филијацијама (домаћа реч и позајмљеница, које на први поглед немају ништа слично, откривају се као прасродне на и.е. нивоу, у смислу сродности псл. предлошка домаће речи са, нпр. грчком речи од које потиче позајмљеница, *видра* према *хидра*, обе у крајњој линији „водена животиња”). Сама по себи, оваква поређења су веома занимљива, али конкретни примери нису увек најбоље изабрани, нити идеално приказани.¹² У складу са принципима на којима је саздана ова монографија, ова друга тема завређивала би посебан параграф.

На крају треба истаћи да аутори овог дела заслужују сваку похвалу. Уградили су у њега не само сву силу свог знања проистеклог из вишедеценијског практичног рада на (старо)словенској етимологији и етимолошкој лексикографији, већ и своје немало дидактичко искуство. При том ова монографија, упркос методичности и поступности излагања, никако није класичан уџбеник и упркос сложености теме којом се бави, никако није херметично високостручно штиво. То је једна разумна и разумљива синтеза свих језичких предзнања неопходних за квалификовано бављење етимологијом, односно за праћење аргументације у етимолошким речницима или, у случају напреднијих читалаца са већим стручним предзнањима, и за разумевање етимолошке литературе уопште. Једино што може бити препрека универзалнијој примени ове књиге у обучавању потенцијалних етимолога није дело њених аутора него зависи од корисни-

изложио, пошто се у стандардним пољским етимолошким речницима, најновијем В. Бориша као и оном Ф. Славског од пре пола века (W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego* Kraków 2005, 241; F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1958—1965, II 300—303) та могућност не помиње односно одбацује.

¹⁰ Редак је случај нпр. Б. Немцове чије се мишљење цитира на стр. 167, али се она у литератури не помиње — бар се не налази у регистру нигде више него на тој страни.

¹¹ Принцип нецитирања извора ипак је нарушен — сасвим умесно и оправдано — на пар места у поглављу о лингвистичкој географији. Тамо се за неке финесе, које су резултат најновијих истраживања, цитирају нпр. В. Махек, А. Вашек, Е. Хавлова (стр. 230) — мада није јасно зашто то није учињено и код тумачења породице речи *vyškrabek*, *poškrabek* итд. (на стр. 228, а не 227 како стоји у регистру), које је недавно дала И. Јанишкова у чланку: *Názvy pro poslední dítě v rodině*, *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha 2006, 127—136.

¹² Поменути пар зоонима *vidra* и *hidra* одлично је описан, али остали примери нису увек узорно представљени, нпр. поређење читаве лексичке породице домаћег глагола *bajit* (*bajka*, *bachorka*, *bajny*, *baječny*, *básen*) преко њеног и.е. корена **bhā-* са низовима различитих позајмљеница, грчког и латинског порекла, које се у крајњој линији свде на исти тај корен (некад чак само у једном делу сложенице, као *telefon*, *gramofon*, *symfonie*) методолошки је сасвим неоправдано (стр. 198). А чак и у оквиру таквог поступка, непотребно је поред нпр. придева *fatalni* наводити и све остале чланове његове лексичко-семантичке породице, као *fatalismus*, *fatalista*, *fatalisticky* (*ibidem*).

ка — како је писана за чешког читаоца, са примерима и из перспективе чешког као матерњег језика, за њено потпуно разумевање треба добро владати тим језиком.

Гледано у ширем контексту, ова монографија је у потпуном складу са традиционално високим дOMETИМА чешке лингвистичке продукције која већ деценијама уназад доноси више него узорна дела из различитих бранши — претежно из домена историјске лингвистике — често капитална (за бохемистику и славистику), а неретко и уникална у словенском свету.¹³ Са друге стране, изузетност ове књиге лежи у врхунским дOMETИМА које је достигла у кругу себи сличних.¹⁴ Њени квалитети леже пре свега у добро промишљеној концепцији и одлично спроведеној замисли да се читаоцима покаже пут који води до откривања порекла речи. То је чини досад најскладније компонованим и најинформативнијим приручником из кога се могу стећи основна знања о етимологији уопште — нарочито о словенској — као и тематски сортирана библиографска обавештења о релевантној литератури.

Јасна Влајић-Појовић

Институт за српски језик САНУ
Етимолошки одсек
Београд
jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'367

ВРЕДАН ПРИЛОГ СРПСКОЈ (И СЛОВЕНСКОЈ) ИСТОРИЈСКОЈ СИНТАКСИ*

(Слободан Павловић. *Старосрпска зависна реченица: од XII до XV века*.
Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница
Зорана Стојановића, 2009, 407 стр.)

§ 1. После монографије Ирене Грицкат *Студије из историје српско-хрватског језика* (чије је прво издање изашло 1975, а друго 2004. године) књига о којој је реч представља прву монографију из историје српског језика посвећену у целости проблему хипотаксе. То је довољан податак да се скрене позорност научне јавности на њу. Чињеница да је моногра-

¹³ Имамо у виду Махеков етимолошки речник чешког језика, Махеков речник чешких и словенских фитонима, вишејезични речник лингвистичких термина, брњански етимолошки речник граматичких речи, прашки старословенски речник, брњански етимолошки речник старословенског језика (према претходном), изврсни чешки дијалекатски атлас — да поменемо само нека од њих.

¹⁴ Уп. нпр. Введенская Л. А., Колесников Н. П.: *Этимология. Учебное пособие*, Санкт-Петербург 2004, 221 стр., у приказу Марте Бјелетић, *Зборник Мајнице српске за славистику* 70, Нови Сад 2006, 400—403.

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије, број пројекта 148008.